

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาเป็นเครื่องมือ และกระบวนการที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมของประเทศต่างๆในโลก ด้วยเหตุนี้ทุกประเทศจึงใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือพัฒนาบ้านเมืองของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศที่กำลังจะพัฒนาก้าวหน้าให้หลุดพ้นจากความล้าหลัง ต่างให้ความสำคัญและความสนใจในการแก้ปัญหาการศึกษาอย่างจริงจังและต่อเนื่อง

กระบวนการศึกษาดังกล่าวมิได้หมายถึงการศึกษาที่อยู่ในระบบโรงเรียนเท่านั้น แต่หมายถึงการศึกษาในรูปแบบต่างๆ ดังที่ อุนตา นพคุณ (2523) และ สุนทร สุนันท์ชัย (2532) ได้จำแนกรูปแบบการศึกษาออกเป็น 3 ประเภทคือ

1. การศึกษาแบบธรรมดาลัย หรือการศึกษาแบบไม่เป็นทางการ (Informal Education) เป็นการศึกษาที่เป็นธรรมชาติที่สุด หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นการเรียนรู้แบบสัญชาตญาณ หมายถึงการศึกษาที่บุคคลได้รับความรู้ ทักษะ ทัศนคติ และความเข้าใจจากชีวิตประจำวัน และสิ่งแวดล้อม อันได้แก่ครอบครัว การทำงาน การเล่น การอ่านหนังสือ การฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์ การสนทนา และอื่นๆ ตามสิ่งแวดล้อมของบุคคล โดยทั่วไปแล้วการศึกษารูปแบบนี้ ไม่มีการจัดระบบ และไม่มีแบบแผน แต่มีความสำคัญเป็นอย่างมากในการเรียนรู้ของบุคคลแต่ละคน

2. การศึกษาในระบบโรงเรียน (Formal Education) เป็นการศึกษาที่มีสถาบัน การศึกษารับผิดชอบอยู่โดยตรง มีการจัดระบบการเรียนรู้โดยการกำหนดอายุแบ่งเป็นระดับชั้นเรียน และมีการประเมินผลการเรียน มีความครอบคลุมในการจัดทั้งวิชาสามัญ และวิชาชีพ

3. การศึกษานอกระบบโรงเรียน (Nonformal Education) เป็นการศึกษาหรือการเรียนรู้ที่จัดขึ้นโดยสถาบันและหน่วยงานต่างๆ ที่นอกเหนือจากสถาบันทางการศึกษา ซึ่งรูปแบบในการจัดมีความหลากหลาย เช่น การจัดการอบรม ประชุมสัมมนาในสาขาวิชาต่าง ๆ ให้กับ

ประชาชนหรือบุคคลในหน่วยงานได้มีความรู้ที่จะนำไปพัฒนาตนเองและสังคมได้ โดยมีวัตถุประสงค์
เพื่อให้บริการแก่กลุ่มผู้เรียนทุกเพศทุกวัย

การศึกษาเป็นเครื่องมือให้มนุษย์ทำความเข้าใจตนเอง และสร้างสิ่งที่ดีงามของ
มนุษยชาติขึ้น การศึกษาของมนุษย์จึงเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต เพื่อให้ความรู้ทักษะและ
เจตคติที่เหมาะสมต่อการดำรงชีวิตในสังคม ทำให้สามารถพัฒนาตนเองได้อย่างเต็มศักยภาพไป
สู่ความสมบูรณ์ของชีวิต มนุษย์จึงเป็นแหล่งการเรียนรู้ทุกรูปแบบที่มีอยู่ในสังคม ทั้งที่เป็นระบบ นอก
ระบบและไม่เป็นทางการหรือการศึกษาตามอัชฌาศัยเพื่อนำเอาวิทยาการต่างๆที่ได้จากการเรียนรู้
มาบูรณาการเข้ากับการดำรงชีวิตของตน (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2534)

จากรูปแบบการศึกษาดังกล่าว ต่างมีจุดมุ่งหมายที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคลและสังคม
ทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากมีการจัดการศึกษาทั้ง 3 รูปแบบ ให้มีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน
ได้จนกระทั่งเป็นการศึกษาตลอดชีวิต สภาพการจัดการศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันก็จะพัฒนาขึ้น

สุนทร สุนันท์ชัย (2535) กล่าวถึงการศึกษาตลอดชีวิตว่า เป็นการจัดกระบวนการ
อันบังเกิดผลต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตของบุคคล ซึ่งอาจทำโดยวิธีการศึกษาในระบบ การศึกษานอก
ระบบ และการศึกษาแบบไม่เป็นทางการ หรือการศึกษาแบบธรรมชาติวิสัยเพื่อมุ่งให้ได้พัฒนาตนเอง
ให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และพัฒนาต่อไปให้เต็มศักยภาพของแต่ละบุคคล

ในประเทศไทยนั้น การศึกษาตลอดชีวิตนับเป็นเป้าหมายทางการศึกษาของประเทศไทย
ในสภาวะสังคมปัจจุบันที่มีการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมอย่างรวดเร็ว จะเห็นว่าการศึกษาในระบบ
โรงเรียนมีข้อจำกัดอยู่เพียงการให้การศึกษากับคนบางกลุ่ม โดยเฉพาะ เด็กและเยาวชนเท่านั้น
แต่ยังมีประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศที่ดำรงชีวิตอยู่และประกอบอาชีพเพื่อความอยู่รอดของตนเอง
โดยไม่อาจจะให้เวลาสำหรับการศึกษาในระบบโรงเรียนได้ การศึกษานอกระบบโรงเรียนจึงเป็น
ความหวังในวงการการศึกษาเพื่อการพัฒนาคุณภาพของคนส่วนใหญ่ในประเทศ (กรมการศึกษานอก
โรงเรียน, 2534) เนื่องจากผลของการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนยังไม่สนองตอบความ
ต้องการของสังคมที่มีข้อจำกัดในเรื่องของ เวลา เนื้อหาหลักสูตร และสถานที่ ซึ่งจัดว่าการศึกษา
ในระบบโรงเรียนยังไม่เอื้ออำนวยต่อการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนได้อย่างทั่วถึง ดังที่นักการ
ศึกษา นักวิชาการในสาขาวิชาต่างๆ ได้แสดงทัศนะต่อสภาพการจัดการศึกษาไว้ดังนี้

เอกรวิทย์ ฅ กลาง (อ้างถึงใน สวัสดิ์ สุวรรณอักษร, 2533) ได้แสดงทัศนะที่เกี่ยวกับการศึกษาไว้ว่า ประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นประเทศที่จัดการศึกษาขั้นพื้นฐานในระดับประถมศึกษาได้ในเชิงปริมาณดีที่สุดในโลกประเทศหนึ่ง แต่ในเชิงคุณภาพเป็นที่รู้กันว่าเด็กที่จบ ป.4 และ ป.6 แล้ว ฐานความรู้ยังไม่ดีพอ แม้ในระดับมัธยมศึกษา อาชีวศึกษา ฝึกหัดครู และมหาวิทยาลัย เมื่อเทียบมาตรฐานกับประเทศที่พัฒนาแล้วของไทยเรายังเป็นรองอยู่มาก ผลจากการจัดการศึกษาของเราที่ผ่านมาก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างคนเมืองที่มีการศึกษากับคนชนบทโดยเฉพาะชนบทห่างไกลที่ต้องการการศึกษา คนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษามักจะไม่อยู่ในท้องถิ่นของตนและดิ้นรนมาทำงานในเมืองใหญ่ๆ

เสนห์ จามริก (2532) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาไว้ว่า ระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันยังมีลักษณะเป็นการเฉพาะกิจ ซึ่งทำหน้าที่เป็นเพียงกลไกเลือกสรรคัดคนสู่ตลาด "จ้างงาน" หรือมีลักษณะเป็น "ระบบการศึกษาของผู้ชนะ" จำนวนผู้จบประถมศึกษามีถึงสองในสามต้องหลุดออกจากระบบ โอกาสทางการศึกษาของผู้เรียนขึ้นอยู่กับความสามารถที่จะทุ่มเทลงทุนตามกำลังฐานะของผู้เรียนและครอบครัว เพื่อความสำเร็จทางการศึกษาแต่ละชั้นตอน ระบบการศึกษาไทยปัจจุบันทำให้คนส่วนใหญ่ของประเทศตกอยู่ในสภาพต้อยพัฒนา และเป็นผู้แพ้ทางการศึกษา ซึ่งก่อให้เกิดผลเสียในฐานะตัวบุคคลแก่ครอบครัวและกำลังคนของประชาคมภาคชนบทโดยส่วนรวม โดยหลักการที่สำคัญของการพัฒนาประเทศควรจะให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วม แต่การดำเนินกิจกรรมทางการศึกษาเท่าที่ผ่านมายังคงจัดทำเฉพาะในหมู่นักการศึกษาฝ่ายราชการ ขาดการมีส่วนร่วมอย่างเป็นกิจลักษณะของชุมชนท้องถิ่น

พนม พงษ์ไพบูลย์ (2533) กล่าวไว้ว่าการจัดการศึกษาควรจัดให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของประเทศทั้งในเขตเมืองและชนบท เพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปในลักษณะสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของคนไทย และของชุมชนทั้งชุมชนเมืองและชุมชนชนบท และสามารถนำไปสู่บุคคลที่เลือกสรรแล้วจากพื้นฐานความเป็นจริง และความเป็นไปได้

สุนน อมรวิวัฒน์ (อ้างถึงใน สวัสดิ์ สุวรรณอักษร, 2533) กล่าวถึงการศึกษาในระยะที่ผ่านมาและปัจจุบันว่า หลักและกระบวนการการศึกษาของไทยที่จัดอยู่โดยรับเอาแนวคิดของชาติอื่น

ส่วนมากนั้นได้ทำให้กระบวนการศึกษาของไทยและกระบวนการชีวิตไทยแยกไปคนละทาง นับว่าจะห่างไกลออกไปทุกที เด็กเมื่อเข้าเรียนในระบบโรงเรียนเขาจะเริ่มห่างไกลจากพ่อแม่ การศึกษาในโรงเรียนแตกต่างกันและไม่มีความรู้จากสิ่งที่เขาเรียนรู้ในครอบครัว เขาเรียนสูงขึ้นเท่าใดเขาก็จะรังเกียจบ้าน วัด ชุมชน และถิ่นกำเนิดที่เขาอยู่ ยิ่งเรียนมากขึ้นก็ยิ่งรู้เนื้อหาวิชามากขึ้น แต่เขาก็ยิ่งได้รับการฝึกฝนอบรมจิตใจน้อยลงขาดโอกาสในการคิดหาเหตุผล ขาดความกระหายใคร่รู้ และไม่ได้สัมผัสกับสุนทรียภาพที่มีอยู่ล้นเหลือในบ้านเมืองของเรา การศึกษาที่มีหลักความคิดพื้นฐานของฝรั่งได้ทำให้เด็กและเยาวชนไทยได้รับพฤติกรรมให้ตกเป็นทาสของวัตถุ ถูกเคลือบและฉาบด้วยวัฒนธรรมเทียม ในที่สุดน้ำเสียงในหัวใจของคนก็เหือดแห้ง นักเรียนและบัณฑิตไทยที่สอบผ่านการวัดจุดประสงค์เชิงพฤติกรรมจำนวนมากภายในแต่ละปี มิได้เคยรู้จักวิเคราะห์ตนเอง และไม่รู้จักแก่นแท้ของวิถีชีวิตไทยอันเป็นแหล่งกำเนิดของตน ทุกวันนี้เราจึงได้เห็นหนุ่มสาวจำนวนมากที่เป็นฝรั่งผิวเหลือง เดินขวักริชว่อยู่ตามศูนย์การค้าด้วยหัวใจที่ว่างเปล่า และไม่เคยมองถึงวันข้างหน้า ไม่ว่าจะ เป็นอนาคตของบ้านเมือง ครอบครัว หรือแม้แต่ตนเอง

โอรุวห สุนทรารักษ์ (อ่ำงถึงใน สรวัด สรวรณอักษร, 2533) กล่าวถึงการศึกษาแบบเข้าสู่ส่วนกลาง เท่าที่ผ่านมามาได้ส่งผลเสียหายอย่างลึกซึ้งต่อการทำลายล้างการศึกษาแบบประเพณีนิยมในชนบทไทย เพราะในขณะที่ระบบการศึกษาสมัยใหม่สร้างภาพลวงตาให้บุคคลในสังคม ยอมรับถึงการผูกขาดอำนาจในการจัดการศึกษาไว้กับสถาบันการศึกษา อันมีครูและนักศึกษา ตลอดจนผู้บริหารการศึกษาในระดับต่างๆ เป็นตัวแทนนั้น ในขณะที่เดียวกันก็ลดค่าของการเรียนรู้และบุคลากรในชุมชนอื่น ได้แก่ พระ หมอผี หมอแผนโบราณ คนเฒ่าคนแก่ ฯลฯ ให้อยู่นอกกระบวนการทางการศึกษา การศึกษาถูกเน้นว่าจะเกิดขึ้นได้ก็เฉพาะในห้องหรือสถาบันเท่านั้น แม้ในปัจจุบันมีการศึกษานอกระบบโรงเรียนก็ยังหาได้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาในลักษณะที่เป็นวิถีชีวิตของชุมชนไม่

อภิชัย พันธเสน (2530) กล่าวถึงการศึกษาในระบบปัจจุบันว่า มีลักษณะเสริมปัญหา มากกว่าแก้ปัญหา ทั้งนี้เพราะการศึกษาจัดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของสังคม ซึ่งมิได้เสริมเป้าหมายของการแสวงหาความรู้ สัจธรรม จริยธรรม และความดีงามของมนุษย์ แต่เป็นการสนองตอบความต้องการของสังคมที่เกิดจากภาวะการแข่งขันในตลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน

การศึกษาระดับกลางและระดับสูง นอกจากนั้นสิ่งที่ผิดพลาดของการจัดการศึกษาในอดีต เกิดจากการรวมศูนย์ทางการศึกษา เพื่อรักษามาตรฐานเดียวกันเอาไว้ทั้งประเทศ และจัดตามลักษณะการปกครองของประเทศที่มีลักษณะรวมศูนย์การศึกษา ในอดีตจึงมีแนวโน้มที่เป็นการจัดการศึกษาจากส่วนกลาง และมีมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศซึ่งในความเป็นจริงนั้นมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับตัวนักเรียน คุณภาพของครู และอุปกรณ์การสอน ซึ่งมีผลทำให้มาตรฐานดังกล่าวทำให้ผู้ที่ศึกษาในชนบทมีสภาพเสียเปรียบอยู่ตลอดเวลา

พุทธทาสภิกขุ (2533) ได้กล่าวถึงการศึกษาว่า เรามีการศึกษากันหลายอย่างและก็มีปัญหาว่าอย่างไรจะเป็นไปเพื่อสันติภาพ เพราะมีแต่การศึกษาที่จัดไปให้คนฉลาด ให้คนศึกษาฉลาด ฉลาดอย่างไม่มีขอบเขต ไม่มีการควบคุมความฉลาดเลยคือ ควบคุมไม่ได้ ฉลาดอย่างไม่มีขอบเขต เขาจะใช้ความฉลาดของเขา เพื่อประโยชน์อะไรก็ตามใจ ซึ่งเป็นเสรีภาพเพราะเป็นประชาธิปไตย เป็นยุคเสรีภาพ แต่ตัวการศึกษาแท้ๆไม่มี มีแต่ให้ฉลาด กล่าวได้ว่า การศึกษาไม่เป็นอิสระ ไม่สามารถสร้างบุตรที่ดีและศิษย์ที่ดี การศึกษาไม่สามารถทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ การศึกษาเป็นต้นเหตุของการสร้างความเห็นแก่ตัว ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาของสังคมประเทศชาติอย่างยิ่ง

จากสภาพปัญหาการศึกษาที่นักวิชาการ และนักการศึกษาได้เสนอแนวคิดและชี้ให้เห็นถึงสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นกับระบบการศึกษาในสังคมไทย ที่ส่งผลกระทบต่อให้เกิดปัญหาตามมาหลายประการไม่ว่าจะเป็น เรื่องความไม่สอดคล้องในรูปแบบการจัดการศึกษากับระบบเศรษฐกิจ สังคมและชุมชน การศึกษาควรพัฒนาปรับปรุงรูปแบบให้เหมาะสมตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบท การศึกษาที่จัดขึ้นในปัจจุบันเป็นการทำลายวัฒนธรรมเดิม และภูมิปัญญาชาวบ้าน การศึกษาทำให้เกิดความแปลกแยกของสังคม เกิดการย้ายถิ่น การว่างงาน และปัญหาอีกมากมายที่ตามมา ดังที่หลายท่านได้ เสนอแนวคิดเกี่ยวกับสภาพการศึกษาที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น

อย่างไรก็ตามถึงแม้การศึกษาจะก่อให้เกิดปัญหาในหลายด้าน แต่ประเทศชาติ สังคม ชุมชนและครอบครัวก็ยังคงต้องได้รับการศึกษา เนื่องจากการศึกษาเป็นพื้นฐานของการพัฒนาคน ชุมชน สังคมและประเทศชาติ ในการจัดการศึกษาจึงต้องจัดโดยคำนึงถึงสภาพปัญหา ความต้องการและผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้น ซึ่งการจัดการศึกษาถือได้ว่าเป็นระบบที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทุกระบบในสังคม ไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและระบบสังคม รูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนก็เป็นรูปแบบการศึกษาหนึ่งที่สามารถที่ช่วยแก้ปัญหาในด้านต่าง ๆ

ท่านนี้น่าจะมาจากมันสมองของครูหรือนักการศึกษาเสียมากกว่า” ซึ่ง ศ.นพ.ประเวศ วะสี ยังได้แสดงแนวคิดที่ทำให้เห็นว่า ท่านให้ความสำคัญต่ออาชีพครูเป็นอย่างมาก ดังที่ท่านกล่าวว่า “ครูเหมือนช่างปั้นหม้อ หมอเหมือนช่างปะหม้อ”(ประเวศ วะสี, 2532)

นับได้ว่าท่านเปรียบให้ครูเทียบเท่ากับผู้ที่สร้างสรรค์ชีวิตให้กับบุคคลในสังคม ซึ่งครูจัดเป็นส่วนที่สำคัญอย่างยิ่งในชีวิตรมนุษย์ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงได้มีแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาที่กว้างและเชื่อมโยงกัน ดังที่ท่านกล่าวว่า

การศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งของการให้การศึกษาเท่านั้น เพราะคนที่ผ่านเข้าสู่การศึกษาในระบบโรงเรียน จะใช้เวลาเพียงนิดหน่อยก็ต้องออกไป ส่วนการศึกษานอกระบบโรงเรียนจะใช้เวลาเป็นส่วนใหญ่กว่าการศึกษาในระบบโรงเรียน และมีความสอดคล้องกับความเป็นจริงกับการดำรงชีวิต (ประเวศ วะสี, สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2534)

“การศึกษาไม่ใช่ว่าการเรียนในห้องเรียนของคนในช่วงอายุหนึ่งเท่านั้นแต่การศึกษา คือ การพัฒนาคุณภาพของคนทั้งหมด” (ประเวศ วะสี, 2532ข)

“การศึกษาแต่เดิมนั้นเป็นการศึกษาโดยธรรมชาติ เพื่อสืบต่ออาชีพ ครอบครัว ชุมชน ธรรมชาติแวดล้อม” (เรื่องเดียวกัน, 2530)

“แต่การศึกษาระยะนี้ทำให้เกิดปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ ทำให้ ประเทศอ่อนแอในลักษณะที่เป็นอยู่ เพราะกรอบความคิดทางการศึกษาคือการท่องหนังสือ” (ประเวศ วะสี, 2531)

เป็นที่น่าเสียดายว่าการศึกษาที่มีอยู่ นับว่าห่างไกลจากการพัฒนามนุษย์ให้เต็มศักยภาพของมนุษย์หวังปิดกั้นมนุษย์จากการสัมผัสความจริงตามธรรมชาติ ทำให้เกิดอริสาเพิ่มขึ้น นี่เป็นสิ่งที่บดบังตระหนักรู้ทำการแก้ไขระบบการศึกษาและแสวงหาการศึกษานอกระบบ ที่จะพัฒนาปัญญาให้เต็มตามศักยภาพที่เกิดขึ้นมาเป็นมนุษย์ (ประเวศ วะสี, 2531)

จากคำกล่าวของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ข้างต้นทำให้เห็นถึงสภาพการณ์ในการจัดการศึกษาตามแนวคิดของท่านที่มองว่าการศึกษาในประเทศไทยยังขาดความเชื่อมโยง ระหว่างรูป

แบบการศึกษาในระบบโรงเรียน นอกกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย จึงก่อให้เกิดปัญหาอย่างมากต่อบุคคล สังคม และประเทศ วิธีการแก้ปัญหาที่สำคัญที่ท่านเสนอเป็นแนวทางแก้ไขระบบการศึกษาก็คือ การแสวงหาการศึกษาในระบบในการพัฒนาปัญหาให้เต็มศักยภาพ ท่านยังกล่าวถึงการศึกษาที่มีความสอดคล้องกับแนวคิด หลักของการศึกษานอกกระบบโรงเรียน ตามแนวการจัดการศึกษาตลอดชีวิตว่า

"การศึกษาเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับคนทุกคน และทุกอายุ กิจกรรมทุกอย่างสามารถใช้เป็นการศึกษาได้ ไม่จำกัดอยู่เฉพาะที่โรงเรียนเท่านั้น ทุกอายุเป็นวัยเรียนทั้งสิ้น ถ้าใครหยุดศึกษาจะเกิดภาวะตายซากทางการศึกษา"(ประเวศ ะสี, 2533ค)

นอกจากแนวความคิดของ ศ.นพ.ประเวศ ะสี เสนอไว้เกี่ยวกับการศึกษานอกกระบบโรงเรียน ที่น่านำมาถ้อยอย่างไว้ข้างต้นแล้ว ในทางปฏิบัติท่านยังได้แสดงถึงการให้ความรู้โดยใช้รูปแบบการศึกษานอกกระบบโรงเรียน ดังนี้

ในปี พ.ศ.2518 ศ.นพ.ประเวศ ะสี ร่วมกับมูลนิธิโกมลคีมทอง และพระธรรมเจดีย์ เจ้าอาวาสวัดทองนพคุณ วางหลักสูตรอบรมเรื่องการสาธารณสุขมูลฐานแก่พระภิกษุ และต่อมาท่านเป็นผู้ประสานงานของโครงการอบรมพระภิกษุสงฆ์ดังกล่าว ที่วัดสามพระยา 17 รุ่น ในปี 2525 นอกจากนี้ยังจัดอบรมให้แก่บุคลากรในชุมชน เช่น ตำรวจชายแดน เป็นต้น (กรมวิชาการ, 2525)

ในปี พ.ศ. 2524 ศ.นพ.ประเวศ ะสี ได้ก่อตั้งมูลนิธิหมอชาวบ้านที่มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมสนับสนุน และดำเนินงานในการกระจายความรู้และวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นทางการแพทย์และการสาธารณสุข เพื่อให้ประชาชนสามารถดูแลรักษาตนเองและครอบครัวชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่ได้ และเพื่อให้การศึกษาแก่บุคคลหรือคณะบุคคลต่างๆ เพื่อให้มีความรู้ความสามารถในการสาธารณสุขเบื้องต้น (งานข้อมูลและเผยแพร่, 2529)

การปฏิบัติงานของ ศ.นพ.ประเวศ ะสี กล่าวได้ว่าเป็นประโยชน์ต่อสังคมและบุคคลเป็นจำนวนมาก ทำให้ท่านได้รับการยกย่อง และได้รางวัลอันเป็นเกียรติหลายครั้ง ดังที่หน่วยงานที่มอบรางวัล ได้สดุดีเกียรติคุณท่านไว้ดังนี้

มูลนิธิแมกไซไซ สดุดีเกียรติคุณท่านว่า เป็นผู้ทำวิจัยทางวิทยาศาสตร์การแพทย์และพยายามกระตุ้นให้วิชาชีพแพทย์ กระจายบริการสาธารณสุขไปสู่คนยากจน (กรมวิชาการ, 2525)

คณะกรรมการคัดเลือกนักวิทยาศาสตร์ดีเด่นประจำปี กล่าวถึง ศ.นพ.ประเวศ ะสี

ว่าเป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยคุณวุฒิ และคุณสมบัติของนักวิทยาศาสตร์ที่ดี เป็นผู้กล้าหาญทางจริยธรรม เตือนสติสังคมทั้งด้วยการกระทำและแนวความคิดและยังตั้งใจทำงานอย่างจริงจัง มีชีวิตครอบครัวที่สันโดษและมีความสุข (สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ, 2529)

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นถึงคุณงามความดี ของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ที่มีต่อบุคคลและสังคมส่วนรวม แนวความคิดที่ท่านเสนอไว้หลายประเด็นเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาบ้านเมือง และสาธารณชนจำนวนมาก จนเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไป และประการสำคัญคือ การที่ท่านเห็นถึงความสำคัญของการศึกษาที่ใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาบุคคล และการแนวคิดทางการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานอกระบบโรงเรียนในหลายประเด็นนั้น ทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจอย่างยิ่งที่จะศึกษา วิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคล สังคมและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดดำเนินการศึกษานอกระบบโรงเรียน ดังนั้นผู้วิจัยมีความคิดว่าการศึกษาชีวิตและผลงานของคนดีที่สมควรเป็นตัวอย่าง นอกจากจะได้ชื่นชมในคุณงามความดี และความเสียสละแล้วยังได้รับความรู้ข้อคิดจากชีวิตที่สมควรมานำมาเป็นตัวอย่าง เป็นคติและแนวทางในการดำเนินงานอีกด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี

ขอบเขตของการวิจัย

1. ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาชีวประวัติ และแนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี โดยการศึกษาจากเอกสาร และผลงานของท่าน รวมถึงการสัมภาษณ์ ศ.นพ.ประเวศ วะสี และบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องกับท่าน

2. ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมข้อมูล ซึ่งเป็นเอกสาร เขียนโดย ศ.นพ.ประเวศ วะสี จำนวน 40 เล่ม และบทความจากวารสาร หนังสือพิมพ์ จำนวน 14 เรื่อง นอกจากนั้นยังได้รวบรวมเอกสารที่ผู้อื่นเขียนเกี่ยวกับ ศ.นพ.ประเวศ วะสี เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการวิเคราะห์

คำจำกัดความ

วิเคราะห์ ตามความหมายบัณฑิตยสถาน ปี พ.ศ. 2495 หมายถึง การแยกออกเป็น ส่วนๆ

วิเคราะห์แนวคิด หมายถึง การแยกความเห็น (Opinion) หรือความเชื่อ (Believe) ออกเป็นส่วนๆ ให้เห็นถึงเหตุผล หรือวัตถุประสงค์ ที่ผู้แสดงความคิดเห็น หรือความเชื่อ นั้นๆ ออกมา

แนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน หมายถึง ความเชื่อ หรือความเห็นของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ที่เกี่ยวกับการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยยึดหลักแนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน และปรัชญาการศึกษานอกระบบโรงเรียน ซึ่งได้จากการวิเคราะห์เอกสาร และสัมภาษณ์ ศ.นพ.ประเวศ วะสี โดยตรง

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาข้อมูลด้านปรัชญา แนวคิดและหลักการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนพบว่า เป็นส่วนสำคัญในการวางรูปแบบ กำหนดเป้าหมาย และทิศทางในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้กำหนดกรอบแนวคิดโดยยึดปรัชญา แนวคิดและหลักการ ที่เกี่ยวกับการศึกษานอกระบบโรงเรียน มาเป็นกรอบในการวิจัยการวิเคราะห์แนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศวะสี โดยแยกเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นแรก วิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน ดังนี้

1. แนวคิดมนุษยนิยม
2. แนวคิดพัฒนาการนิยม
3. แนวคิดพฤติกรรมนิยม
4. แนวคิดหลักการประชาธิปไตย

5. แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิต
6. แนวคิดพุทธศาสนา
7. แนวคิด "คิดเป็น"

ประเด็นที่สอง วิเคราะห์แนวคิดในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ดังนี้

1. วัตถุประสงค์
2. ทั่วไป.สูตร
3. ครูผู้สอน
4. ผู้เรียน
5. สภาพแวดล้อม
6. วิธีการสอน
7. องค์กร
8. สื่อการเรียนการสอน
9. การประเมินผล

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และเขียนบรรยายความในลักษณะพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analysis Description) ตามที่สุภางค์ จันทวานิช (2531) ได้กำหนดขั้นตอนการวิจัย 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. ผู้วิจัยตั้งกฎเกณฑ์การคัดเลือกเอกสาร
2. ผู้วิจัยวางเค้าโครงของข้อมูล ทำรายชื่อแยกประเภทเนื้อหาที่จะวิเคราะห์
3. ผู้วิจัยต้องคำนึงถึงบริบท (context) หรือสภาพแวดล้อมของข้อมูล
4. วิเคราะห์เนื้อหาตามที่ปรากฏในเอกสาร
5. สรุปใจความสำคัญจากตัวบท เพื่อการนำเสนอ

ผู้วิจัยได้นำมาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี มีรายละเอียดดังนี้

1. กำหนดจุดมุ่งหมายของการวิเคราะห์เอกสาร โดยผู้วิจัยทำการศึกษาเอกสารที่ เขียนโดย ศ.นพ.ประเวศ วะสี และกำหนดจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษา นอกระบบโรงเรียนของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี

2. ตั้งปัญหาการวิจัย ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยวิเคราะห์เอกสารเพื่อ เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ดังนี้

2.1 วิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ตามแนวคิด 7 ประเภท คือ แนวคิดมนุษยนิยม แนวคิดพัฒนาการนิยม แนวคิดพฤติกรรมนิยม แนวคิดประชาธิปไตย แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิต แนวคิดพุทธศาสนา และแนวคิด "คิดเป็น"

2.2 วิเคราะห์แนวคิดในการจัดการศึกษานอกโรงเรียนของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ใน 9 ลักษณะดังนี้ คือ วัตถุประสงค์ เนื้อหาหลักสูตร ครูผู้สอน ผู้เรียน สภาพแวดล้อม วิธีการสอน องค์กร สื่อการเรียนการสอน และการประเมินผล

3. เลือกรวบรวมตัวอย่าง

3.1 ผลงานของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ซึ่งได้จากการค้นคว้าจาก สถาบัน วิทยบริการ ห้องสมุดคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดแห่งชาติ มูลนิธิ หมอชาวบ้าน มูลนิธิโกมลคีมทองและมูลนิธิเด็ก ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการรวบรวม เอกสารและหนังสือที่เป็นผลงานของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี จำนวน 40 เล่มและผลงานในวารสาร หนังสือพิมพ์และเอกสาร การประชุม จำนวน 14 เรื่อง จากจำนวน 30 เรื่อง

3.2 การสัมภาษณ์ ศ.นพ.ประเวศ วะสี และบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง

3.3 หนังสือ เอกสารงานวิจัย และวิทยานิพนธ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

รายชื่อหนังสือ

ลำดับที่	เรื่อง	ปี พ.ศ.
1.	พระสงฆ์และศาสนิกชนจะปฏิบัติได้อย่างไร	2519
2.	รักเมืองไทย (ภาคการสาธารณสุขเพื่อมวลชน)	2519
3.	หมอชาวบ้าน	2521
4.	สาธารณสุขกับพุทธธรรม และ เศรษฐศาสตร์ของชาวพุทธ โดย อี.เอฟ.ซู เมกเกอร์	2521
5.	ศาสนาเพื่อสังคม , รวมปาฐกถามุสณีโกมลคมทอง ปี 2519 และ 2522	2525
6.	วิธีแก้เชิงสร้างสุขและการเจริญสติ	2527
7.	สาธารณสุขกับพุทธธรรม	2528
8.	พุทธธรรมกับสังคม	2528
9.	ทิศทางอนาคตไทย เพื่อความสุขถ้วนหน้า	2529
10.	รักษาโรครักษาคน	2530
11.	ภารกิจของชาวพุทธรุ่นใหม่ในสถานการณ์ปัจจุบัน	2530
12.	สาธารณสุขทุกข์ หรือสาธารณสุข	2530
13.	สวนโมกข์ ธรรมกาย สันติอโศก	2530
14.	พุทธเกษตรกรรมกับสันติสุขของสังคม	2530
15.	เพื่อบ้านเมืองของเรา	2531

ลำดับที่	เรื่อง	ปี พ.ศ.
16.	พึ่งตนเองในชนบท, อีกทางหนึ่งของ การทบทวนโลกทัศน์แห่ง การพึ่งตนเอง	2531
17.	ก้าวสู่มหาวิทยาลัยให้มือนาคค	2532
18.	แพทย์ชนบทกับสถานการณ์การเป็นนิคม	2532
19.	บทบาทของมหาวิทยาลัยกับการพัฒนาชนบท	2532
20.	บนเส้นทางชีวิต	2532
21.	วิธีแก้เชิง สร้างสุข	2532
22.	ปัญหาวิกฤตด้านชนบทสู่ทางรอด	2532
23.	คนมีเงินกับการพัฒนาสังคม	2532
24.	แพทย์ชนบทกับสถานการณ์การเป็นนิคม	2532
25.	วิกฤติหมู่บ้านไทย... ทางออกและอนาคต อยู่ที่ไหน	2532
26.	กระแสใหญ่ในสังคม กับความมั่นคงของประเทศ	2533
27.	เอาลูกรักคืนมา	2533
28.	ทางรอด	2533
29.	การปรับบรรณณะทางการแพทย์ และสาธารณสุข	2534
30.	แต่คุณครูก็ขยายเมตรของสังคม	2534
31.	อนาคตการเมืองไทย	2534
32.	ถอดสลักการเมือง ทหารกับประชาธิปไตย	2534
33.	บนเส้นทางชีวิต 2	2534
34.	อายุวัฒนะ	2534
35.	สมุดปกขาว ที่ศทางการพัฒนาประเทศ	2535
36.	ก้าวสู่มหาวิทยาลัย	2535

ลำดับที่	เรื่อง	ปี พ.ศ.
37.	หมอบระจำบ้าน	2535
38.	ประชาธิปไตย	2535
39.	บทเรียนจาก 18 พฤษภาคมหาวิบโยค กับการฟื้นฟูพระชาติ บ้านเมือง	2535
40.	แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย	2535

รายชื่อวารสาร/หนังสือพิมพ์

ลำดับที่	เรื่อง	ปี พ.ศ.
1.	"พระสงฆ์และศาสนิกชนจะกู้ชาติได้อย่างไร " <u>ศีกษิตสยาม</u>	2529
2.	"สาธารณสุขกับพุทธธรรม และ เศรษฐศาสตร์ของชาวพุทธ โดย อี เอฟ ซูเมกเกอร์" <u>มูลนิธิโกมลคีมทอง</u>	2521
3.	"ศาสนาเพื่อสังคม,รวมปรกถามูลนิธิโกมลคีมทอง " <u>มูลนิธิโกมลคีมทอง</u>	2525
4.	"พุทธธรรมกับสังคม" <u>หมอชาวบ้าน</u>	2526
5.	"บัณฑิตว่างงาน ทางออกของสังคมไทย" <u>มติชน</u>	2528
6.	"อายุรเวท,การทดสอบภูมิปัญญาไทย" <u>มติชน</u>	2529
7.	"การปฏิรูปการศึกษาไทย" <u>มติชน</u>	2530
8.	"การสร้างสรรค์ภูมิปัญญา เพื่อการพัฒนา" <u>ชุมชนพัฒนา</u>	2530

ลำดับที่	เรื่อง	ปี พ.ศ.
9.	"รัฐบาลเร่งธุรกิจเอกชนให้พัฒนาหมู่บ้าน" <u>มติชน</u>	2531
10.	"สัมภาษณ์พิเศษ ศ.นพ.ประเวศ วะสี" <u>วิทยากรณ์</u>	2531
11.	"กัญญาปัญหา "อีสาน" " <u>มติชน</u>	2532
12.	"ทัศนะของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี" <u>การศึกษาแห่งชาติ</u>	2531
13.	"ทางเลือกของการศึกษาไทยในอนาคต" <u>ศึกษาศาสตร์</u>	2532
14.	"การแก้ปัญหาความยากจน" <u>สยามรัฐ</u>	2533

4. นำข้อมูลที่ได้มาสังเคราะห์เป็นหมวดหมู่และวิเคราะห์ตีความจากเอกสารและบทสัมภาษณ์ของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี และบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง ตามกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้

5. นำเสนอผลการวิเคราะห์ โดยการเรียงเรียงและพรรณนาความ (Description)

6. นำผลการวิเคราะห์ให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้อง ซึ่งกำหนดให้ผู้เชี่ยวชาญ

ในการตรวจสอบผลการวิเคราะห์ จำนวน 3 ท่าน

ในการคัดเลือกผู้เชี่ยวชาญนี้ ผู้วิจัยกำหนดเกณฑ์การคัดเลือกผู้เชี่ยวชาญไว้ดังนี้

6.1 เป็นบุคคลที่มีความสนใจ และเคยอ่านผลงานของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี

6.2 เป็นบุคคลผู้มีชื่อเสียงด้านการศึกษา เช่น

เคยได้รับตำแหน่ง หน้าที่การงานในระดับผู้บริหาร และนักวางแผนในระดับกรม กองหรือระดับผู้บริหารของหน่วยงาน

เคยเขียน หรือมีบทความทางการศึกษา การศึกษานอกระบบโรงเรียน และมีการเผยแพร่แนวคิดเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานหรือบุคคลทั่วไป

6.3 เป็นบุคคลผู้มีแนวคิดที่ไม่ยึดติดกับสภาพเดิม สามารถมองสภาพการจัดการศึกษาได้อย่างกว้างขวาง และมีแนวคิดด้านการพัฒนา

6.4 เป็นบุคคลที่มาจากหลายหน่วยงาน ซึ่งมีความรู้ความสามารถในการจัดการ ศึกษา

จากเกณฑ์การคัดเลือกดังกล่าว ผู้วิจัยได้ผู้เชี่ยวชาญที่จะทำการตรวจสอบผลการ
วิเคราะห์ 3 ท่าน คือ

นายสุนทร สุนันท์ชัย เคยได้รับตำแหน่ง รองอธิบดีกรมการศึกษานอกกระบบโรงเรียน
เมื่อ พ.ศ. 2524 - 2528 ปัจจุบันท่านอยู่ในฐานะข้าราชการเกษียณอายุ และเป็นที่ปรึกษาของ
โครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ของกระทรวงศึกษาธิการ ด้วยความสนับสนุนของ UNDP
(United Nations Development Program) ผลงานด้านเอกสารงานเขียนมีทั้งที่เป็น
บทความหนังสือเกี่ยวกับการศึกษาในแขนงวิชาสังคมศึกษา การพัฒนาหลักสูตรการศึกษาระดับ
และการศึกษานอกกระบบโรงเรียนเช่น การศึกษานอกกระบบโรงเรียนเส้นทางที่ไม่สิ้นสุด

นายสมพงษ์ พลสุรีย์ ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง รองเลขาธิการคุรุสภา ผลงานของ
ท่านมีทั้งงานเขียนบทความ และหนังสือเกี่ยวกับการศึกษา นวนิยายที่เกี่ยวกับการศึกษาทั้งในระบบ
และนอกระบบโรงเรียนมีรูปแบบการนำเสนอแสดงให้เห็นสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในชนบท ดัง
งานเขียนที่รู้จักกันแพร่หลายคือ "ครูบ้านนอก" โดยใช้นามปากกา "คำหมาน คนไค"

รองศาสตราจารย์ ดร.ประกอบ คุปรัตน์ ปัจจุบันดำรงตำแหน่งอาจารย์ในภาควิชา
อุดมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผลงานทางวิชาการที่ท่านเขียน เช่นหนังสือ
เรื่อง โรงเรียนและชุมชน ความเป็นผู้นำเป้าหมายและอำนาจในสถาบันอุดมศึกษา และการศึกษา
ในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน นอกจากนี้ท่านยังได้รับการแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการของ
มูลนิธิโกลบอลคิมทอง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เป็นการศึกษาเพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับประเด็นสำคัญ ของการศึกษานอกกระบบโรงเรียน
ตามแนวคิดของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี และนำผลที่ได้จากการวิจัยเผยแพร่ให้แก่บุคคลที่สนใจ รวม
ถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาทุกประเภท ได้ศึกษา เป็นแนวทางในการวางแผน
ดำเนินงาน เพื่อนำไปสู่ประโยชน์ต่อบุคคล ชุมชน สังคม และประเทศชาติอย่างแท้จริง